

др Весна Николић-Ристићановић
виши научни сарадник Института за криминологику и
социолошку испитивања

СИНДРОМ ЗЛОСТАВЉАНЕ ЖЕНЕ И ЊЕГОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ОПТУЖЕНИХ ЗА УБИСТВО

Студије о убиствима која проистичу из насиља у браку указују на сву озбиљност ове врсте насиља и показују како изостанак одговарајуће интервенције и одговора свих сегмената друштва води у још веће насиље. Утврђивање постојања синдрома злостављане жене, у последње време све засиљеније у англосаксонским земљама, представља један од могућих начина доказивања везе између брачног насиља и убиства насилника, односно утицаја тог насиља на кривичну одговорност убице. У овом раду, на основу анализе примене синдрома злостављане жене у судској пракси САД, Енглеске и Аустралије, ауторка кривички испитује његове домаше, односно предности и недостатаке. На основу извршене анализе, предложени су одговарајући начини правилног узимања у обзир брачног насиља приликом оцене кривичне одговорности убице у оквиру нашег правног система.

Кључне речи: *Насиље у браку. — Убиство. — Синдром злостављане жене. — Англосаксонско право.*

I. УВОД

Студије које су за свој предмет имале жене злостављане од стране (брачних и ванбрачних) партнера показале су да жене, по правилу, не примењују насиље ни као провокацију ни као одговор на насилно понашање партнера (Browne, 1987). Међутим, недостатак ефикасне правне интервенције у случајевима злостављања жена као и недостатак адекватних алтернатива за заштиту жртава од даљег злостављања, оставља многе жене да се саме суочавају са опасношћу од које не могу да побегну. Наиме, недостатак алтернатива заједно са претњом партнера да ће се осветити жени ако га напусти и/или ранији неуспели покушаји бекства, убедили су многе жене да не могу да побегну од својих партнера и остану живе. Женина перцепција ухваћености у замку једне очајне ситуа-

ције води у повећавање степена адаптације све до момента када насиље достигне тачку на којој адаптација више није могућа. Истраживања су показала да, у случајевима у којима жртва на крају убија партнера, постоје фактори по којима се те ситуације разликују од ситуација злостављања које се не завршавају убиством. У случајевима који се завршавају убиством чешће је присутан алкохол, претње смрћу, претње оружјем, теже насиље и сексуално насиље према жени или другим члановима породице (*Browne, 1987*). Такође, смртни исход је извеснији у ситуацији када насиље постане екстремно или ван уобичајеног „репертоара” насилника (на пример, када насилник почне да прети да ће убити дете). Жена, која је раније била пасивна, тада изненада реагује стављајући се у одбрану сопственог и/или дететовог живота (*Browne, 1987*).

Убиства која проистичу из насиља у браку указују на сву озбиљност ове врсте насиља и показују како изостанак одговарајуће интервенције и одговора свих сегмената друштва води у још веће насиље. Друштво које дозвољава некажњено насиље над женама приморава жену да сама покуша да заустави насилника и тиме ствара ризик да она на силу одговори силом. Силу коју у таквим ситуацијама примењује жена, друштво, међутим, не толерише. Управо стога, уколико се жели да се убиства која су резултат злостављања у браку правилно разумевају, она морају бити испитивана у контексту у којем су настала. Ово је од посебне важности у ситуацијама када су убиства извршена од особа које раније нису биле склоне насиљу. Познавање историје односа међу партнерима у таквим околностима постаје значајно и са правне и са психолошке тачке гледишта. Наиме, без стручне процене динамике насиља међу партнерима тешко је знати како судити такве случајеве, како одредити одговарајуће санкције као и којој врсти помоћи дати предност у појединачним ситуацијама (*Browne, 1987*). Такође, приликом разматрања случајева убистава од стране жена које убијају насилне мужеве треба имати на уму да су ти случајеви изузетак у односу на правило да је у случају брачног насиља са смртном последицом жена та која најчешће губи живот. Тако *Dobash* и *Dobash* истичу: „Када је жена убијена, то је обично коначни и најекстремнији облик насиља од стране њеног мушког партнера. Када мушкарац бива убијен, то је ретко коначан биланс дугогодишњег насиља вршеног од стране жене. Напротив, то је често акт самоодбране или реакција на дугогодишње злостављање од стране партнера” (*Dobash* и *Dobash, 1992*).

Утврђивање постојања синдрома злостављане жене, у последње време све заступљеније у англосаксонским земљама, представља један од могућих начина доказивања везе између брачног насиља и убиства насилника, односно утицаја тог насиља на кривичну одговорност убице. Циљ овог рада јесте да се, на основу

анализе примене синдрома злостављане жене у судској пракси тих земаља, критички испитају његови домети, односно предности и недостаци, као и да се предложи одговарајући начини правилног узимања у обзир брачног насиља приликом оцене кривичне одговорности убице у оквиру нашег правног система.

II. СИНДРОМ ЗЛОСТАВЉАНЕ ЖЕНЕ

Синдром злостављане жене (*Battered Woman Syndrome — BWS*) је појам који се односи на одређени образац насиља и на психичке и емоционалне последице које оно оставља на жртви. Он се сматра подврстом пост-трауматског стресног поремећаја и у сличном облику као код злостављаних жена јавља се и код лица која су дуго времена држана као таоци или у концентрационим логорима. Основу синдрома злостављане жене представља теорија о циклусу насиља и теорија „научне беспомоћности”, које је у својим радовима о насиљу у породици развила амерички психолог *gp Lenore Walker*. *Walker* је злостављану жену дефинисала на следећи начин: „То је жена која је константно изложена, било каквом насилном, физичком или психичком, понашању од стране мушкарца, који тиме жели да је принуди да учини нешто без икаквог обзира према њеним правима.” Злостављане жене обухватају супруге или жене које се налазе у било каквој интимној вези са мушкарцем. Осим тога, да би била класификована као злостављана жена, она мора да прође кроз циклус злостављања бар два пута. Свака жена се једанпут може наћи у насилној вези са мушкарцем. Уколико се то догоди други пут и она остане у тој вези, онда се она сматра злостављаном женом (*Walker, 1989*). Синдром је кулминација најмање три етапе које се могу понављати у ситуацији насиља у породици: етапа стварања тензије коју карактерише мање насиље; акутно злостављање које карактерише неконтролисано вршење бруталног насиља и прекид насиља који карактерише љубав и fino понашање насилника са молбама за праштање. Ова последња етапа има за циљ да задржи жену у вези тако што ће се она убедити да је ужас прошао, иако у ствари, он тек почиње (*Eastel, 1994*). Као додатак овоме, теорија „научне беспомоћности” служи да се објасни због чега жена не напушта насилника. Изостанак жениног одговора на насиље или њено пасивно понашање објашњава се наученом беспомоћношћу. У том смислу *Walker (Walker, 1979)* истиче да се кључ за разумевање таквог жениног понашања налази у разумевању да женина перцепција насиља постаје стварност, без обзира да ли је та перцепција тачна или не. Као резултат тога, жена није у стању да уочи ниједан излаз из ситуације у којој се наша. По жениној оцени, једино решење је да трпи насиље и

ризикује смрт, или да узврати насиљем. *Thyfault* (1984) томе додаје да, чак и када злостављана жена жели да напусти насилника, одређене практичне препреке (на пример, нема где да оде, нема склоништа за претучене жене у њеној близини, нема средстава да издржава себе и децу и сл.) је у томе могу спречити. При томе, страх од одласка најчешће представља највећу препреку. Уколико насилник прети тежим насиљем у случају да га жена напусти, *Martin* истиче да тада за жену може бити лакше да остане у ситуацији која јој је позната, ма колико она била испуњена насиљем, него да оде и стално живи у страху да ће се муж изненада појавити (*Martin*, 1976).

Вештачењем синдрома злостављане жене вештак добија прилику да објасни пороти како је дошло до тога да жена верује да се налази у непосредној животној опасности чак и онда када околности убиства не указују на постојање непосредне опасности на начин на који се она традиционално цени у оквиру нужне одбране. Такође, вештачење постојања овог синдрома помаже утврђивању степена урачунљивости, односно степена кривичне одговорности учиниоца у условима постојања злостављања као облика провокативног понашања жртве. Доказ о постојању синдрома злостављане жене први пут је прихваћен од стране једног америчког суда 1984. године. У случају Држава против *Kelly*, Врховни суд *New Jersey-a* је истакао да неке жене постају деморализоване и деградиране чињеницом да не могу да предвиде или контролишу насиље, тако да западају у стање психолошке парализе и постају неспособне за предузимање било какве радње која би могла да побољша или измени ситуацију (*Lloyd*, 1995).

Поред очигледних позитивних ефеката у погледу бољег разумевања случајева убиства од стране злостављаних жена и доношења ослобађајућих пресуда у тим случајевима, о чему ће више речи бити у наредним излагањима, вештачење синдрома злостављане жене трпело је и још увек трпи и многе критике. Једна од најчешћих критика односи се на синдромизацију (*Martinson*, 1991), односно патологизацију (*Lloyd*, 1995) проблема злостављаних жена које убијају. Заступници ове критике истичу да синдромизација овог облика насиља одражава традиционални приступ насиљу у породици као резултату женине а не мушкарчеве патологије. Такође, на овај начин се наставља традиционално одбијање да се женино реаговање на насиље прихвати као разумни чин у условима опште незаштићености и, уместо тога, жена се проглашава неурачунљивом и због тога кривично неодговорном. Како истиче *Gillespie*, доказ који се заснива на пасивности и беспомоћности злостављане жене отвара врата појачавању постојећих стереотипа о злостављаној жени којој су докази вештачењем синдрома злостављане жене изворно требало да буду супротстављени (*Gillespie*,

1989). Доказ који превише истиче ирационалност и емотивност злостављане жене а занемарује оно што је много битније, женину разумност, може оставити пороту без објашњења како је могуће да је тако беспомоћна жена учинила једно екстремно насилно кривично дело као што је убиство (*Chan*, 1994).

Имајући у виду критике медиализације жениног искуства, *Easteal* је указала на то да синдром злостављане жене не мора нужно бити описан као душевна болест. У ствари, ради се о пролазном психичком стању које је настало услед деловања одређених спољних фактора тако да синдром злостављане жене нестаје када се жена једном нађе ван насилног окружења. Доследно свом схватању употребе синдрома злостављане жене као доказа на суду, *Easteal* се залаже и за проширење круга стручњака који ће вештачити у овим случајевима. „Ми треба да напустимо медицински модел индивидуалне патологије и научене беспомоћности и сконцентришемо се на интерес саме жене у смислу напора злостављаних жена да саме себе заштите и траже заштиту”, истиче *Easteal*, (*Easteal*, 1994). И, заиста, у Аустралији, где *Easteal* живи и ради, вештаци у овим случајевима не морају обавезно бити из медицинске струке. Вештачење постојања синдрома злостављане жене могу вршити и психолози, стручњаци запослени у брачним саветовалиштима, жене које раде у склоништима за претучене жене као и друге жене које су биле жртве насиља у браку (*Yeo*, 1993). Такође, судови прихватају и вештачке налазе криминолога феминистичке оријентације, међу којима је и сама *Easteal*. У тим вештачењима се акценат ставља не на индивидуалну патологију оптужене већ на социјалне услове као и на начин на који насиље обликује реакцију жене која се описује као синдром злостављане жене. „У крајњој линији”, сматра *Easteal*, „уколико је постојећа терминологија проблематична, зашто је не заменимо неком другом, као што је, на пример, искуство, стварност или ситуација злостављане жене?” (*Easteal*, 1994). Међутим, као што ће се видети из наредних излагања, доказ о синдрому злостављане жене користи се на различите начине и са различитим правним консеквенцама у различитим земљама. Због тога је и напред изложена критика мање или више основана, у зависности од судске праксе у конкретној земљи.

Употреби доказа о синдрому злостављане жене упућена је и критика да је она довела до стварања новог стереотипа о женама — „*bona fide*” злостављана жена. Како примећује *Chan*, искази неких вештака стварају утисак да се све злостављане жене понашају на исти начин. Уведен је нови стандард „разумне злостављане жене” као замена за стандард разумног мушкарца при чему је женски стандард остао нетакнут у свим другим случајевима нужне одбране. Уколико се жена не уклапа у унапред креирани образац, она се, упркос свом искуству, не сматра злостављаном

женом а њене шансе да буде ослобођена по основу нужне одбране зависе од тога да ли може да докаже да је „*bona fide*” злостављана жене а не од тога да ли је или није кривично дело извршила у разумној нужној одбрани (Chan, 1994). Истовремено, оптужби може одговарати да настави да одржава мит о злостављаној жени преко доказивања женине неразумности. Резултат тога је да је жена ухваћена у замку између два супротна стереотипа од којих ниједан не одсликава на адекватан начин њено искуство. Један стереотип је да ако жена није отишла или узвратила насиљем, онда насиље није било озбиљно и њен страх је био неоснован. Према другом стереотипу, ако је жена напустила насилника, узвратила му насиљем или добила помоћ она није „права” или „*bona fide*” злостављана жена (Chan, 1994). Вештак процењује да ли се жена сматра правом злостављаном женом или не, при чему може доћи до неслагања између налаза вештака одбране и вештака којег је ангажовала оптужба. Поставља се питање којем налазу ће суд поклонити поверење а који ће одбацити. У сваком случају, на овај начин употребљен доказ о синдрому злостављане жене може многе жене које су заиста биле тешко злостављане оставити без одговарајуће одбране и довести до њиховог неадекватно строгог кажњавања.

III. СИНДРОМ ЗЛОСТАВЉАНЕ ЖЕНЕ У СУДСКОЈ ПРАКСИ: ИМПЛИКАЦИЈЕ НА КРИВИЧНУ ОДГОВОРНОСТ УЧИНИОЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА УБИСТВА

У САД је последњих деценија учињено доста на проширивању права на нужну одбрану злостављаних жена као и ка признавању провокативног карактера дужевременог злостављања и његовог утицаја на укупно психичко стање, перцепцију опасности и реаговање злостављаних жена у ситуацијама када им у моменту извршења кривичног дела на изглед није претила животна опасност. Оцена о постојању нужне одбране, односно прекорачења нужне одбране, темељи се на налазу вештака у погледу синдрома злостављане жене. С обзиром на то да дуготрајна виктимизација сама по себи није довољна за установљавање права на нужну одбрану, судови су ценили женину перцепцију непосредне опасности не на основу раније једино прихватљивог стандарда „разумног мушкарца” већ имајући у виду „разумну злостављану жену”. Другим речима, то значи да је околност да је убица у прошлости била жртва злостављања од стране убијеног релевантна само уколико је допринела стању свести убице у моменту извршења кривичног дела, односно уколико је од суштинског значаја за разумевање женине оцене постојања непосредне опасности тешког повређивања.

ња или убиства од стране партнера (*Browne*, 1989). У случају да овај услов није испуњен, тј. да понашање убице не одговара стандарду „разумне злостављане жене” тако да се утврди да је она неосновано веровала да напад мора бити отклоњен убиством, радиће се о прекорачењу нужне одбране и она ће бити кажњена као за лакши облик убиства (*manslaughter*). При томе је битно нагласити да разумност перцепције опасности злостављане жене као и њена способност да предвиди извесност напада треба да буде цењена у контексту целокупног насиља које је трпела.

У САД синдром злостављане жене може бити искористио за доказивање постојања три битна елемента нужне одбране: разумног веровања у постојање непосредне опасности, сразмере између напада и одбране и неопходности употребе силе ради одбране од напада.

Постојање синдрома злостављане жене, када је утврђено налазом вештака, служи као доказ да жена, која је изложена сталном терору, може под утицајем тог терора стећи убеђење да ће је једнога дана партнер убити. У таквој ситуацији, непосредна опасност је присутна стално. Другим речима, жене које су изложене сталном насиљу нису самим тим добиле право да убију насилника већ су под утицајем тог насиља постале убеђене у постојање непосредне смртне опасности. У том контексту, пред америчким судовима се успешно доказује да је злостављана жена, која је убила у току прекида насиља од стране партнера (чак и онда када је до тог прекида дошло јер је партнер заспао), веровала да се налази у непосредној животној опасности (*Easteal*, 1993). Такође, и Врховни суд Канаде у случају *Lavalee v R.* заузео је став да пол може бити релевантан за оцену разумности као и да за доказивање нужне одбране није неопходно постојање непосредне опасности у традиционалном смислу (*Easteal*, 1993).

Други елемент, сразмерност напада и одбране, ако се утврђује на исти начин у мушко-женским и у међусобним обрачунима мушкараца, постаје бесмислен. Та бесмисленост посебно долази до изражаја ако се имају у виду разлике у физичкој снази мушкараца и жена, као и разлике у њиховој социјализацији које су битне за различите начине њиховог супротстављања нападу. Већина злостављаних жена бива тешко повређивана па чак и усрђивана без употребе било каквог оружја. Мушкарцу је по правилу и за најтежа злостављања довољна његова физичка снага. Да би порота разумела да употребом пиштоља или ножа од стране жене није нужно нарушена сразмера између напада и одбране, врши се вештачење постојања синдрома злостављане жене што омогућава увид у динамику злостављања.

Најзад, вештачење постојања синдрома злостављане жене, када је прихваћено на суду, помаже и да се пороти објасни зашто

разумна злостављана жена није напустила насилника. То значи да се она не сматра мазохистом и да се уважавају многобројни разлози због којих је она била неспособна да то учини. При томе се уважава околност да, поред психолошких, жена може имати и практичних проблема, као што је немање могућности да негде оде или оправдани страх од освете насилника.

Тешко је утврдити укупан број случајева у САД у којима је вештачење синдрома злостављане жене коришћено за доказивање постојања нужне одбране. Сигурно је да се оно не примењује у свим случајевима злостављања као и да није увек успешно. Према наводима које износи *Walker* (1989), у првих 100 случајева примене синдрома злостављане жене које је она анализирао, једна четвртина оптужених је била ослобођена. На другој страни, анализа коју је вршила *Maguigan* показала је да у три четвртине случајева суђења женама које су убиле партнере, доказ о синдрому злостављане жене није био неопходан јер је у тим случајевима била довољна примена одредби о нужној одбрани са њеним традиционалним тумачењем (*Eastel*, 1994).

На овај начин у САД није створен посебан стандард нужне одбране за жене већ су постојећи закони прилагођени тако да воде рачуна о разликама у искуству мушкараца и жена и то посебно оних жена које су жртве дужевременог насиља од стране партнера. Резултат је да се на тај начин исти стандарди примењују на све жртве (*Browne*, 1989). Међутим, *Browne* примењује да чак и у овим случајевима одбрана даје велики значај жениној беспомоћности и виктимизацији. Управо стога, много времена се троши на објашњавање зашто је жена остала у вези са насилником као и на објашњавање ефеката напада и претњи на њену способност да се ефикасно суочи са ситуацијом у којој се нашла. При томе и коришћење налаза вештака о синдрому злостављане жене доприноси стварању слике о патолошким цртама женине личности. Сама употреба термина „синдром” асоцира многе људе, укључујући судије и пороту, на душевну поремећеност злостављане жене (*Browne*, 1989). Управо стога у САД још увек постоји опасност од оживљавања раније широко распрострањене праксе да се жена прогласи душевно поремећеном и неурачунљивом и ослободи од казне по том а не по основу нужне одбране. Међутим, иако таква опасност налаже сталну опрезност и контролу примене доказа о постојању синдрома злостављане жене, синдром злостављане жене се данас у САД не сматра душевним поремећајем па тако и не представља основу за битно смањену урачунљивост.

За разлику од САД, у Великој Британији је последњих година вештачење синдрома злостављане жене довело до првих случајева ослобађања од казне управо по основу доказивања женине смање-

не урачунљивости као последице насиља које је трпела. Наиме, у судској пракси Велике Британије је, до пре неколико година, околности да је убица била злостављана од стране убијеног даван миноран значај. Не само да се такви случајеви нису подводили под нужну одбрану већ је било готово незамисливо и прихватање одбране да се ради о провокацији па тако и о лакшем облику убиства (*manslaughter*) за које суд има широко дискреционо овлашћење при одмеравању казне. Консеквенца таквог става судске праксе било је квалификовање убиства извршеног од стране злостављане жене као убиства (*murder*) и обавезно изрицање доживотне казне затвора. У том контексту је и став да ће се убиство насилника на спавању сматрати убиством из освете (*Chan*, 1994).

Четири скорашња случаја, међутим, указала су на потребу преиспитивања судске праксе у вези убистава у контексту дуготрајног злостављања. Случај *Kiranjit Ahluwalia* означио је значајну прекретницу у том погледу. *Ahluwalia*, пореклом Индијка, је 10 година била жртва физичког насиља и сексуалних злоупотреба од стране свог мужа и живела као његов роб. Злостављања су почела одмах после венчања. Од 1989. године насиље је постало интензивније. Муж, који је имао љубавницу, отишао је од куће на неколико дана. Када се вратио наставио је са злостављањем. Врхунац је настао онда када је једне вечери муж затражио од *Ahluwalia* новац да би платио телефонски рачун. Запретио је да ће је истући уколико ујутро не добије новац. После тога, прислањао је врелу пеглу на њено лице и претио да ће је запалити. *Ahluwalia* је купила каустичну соду и конзерву бензина и сачекала да насилник заспи. Полила га је бензином и запалила. Он је умро неколико дана касније од последица опекотина. *Ahluwalia* је нађена како стоји у кући која је горела, говорећи: „Ја чекам свог мужа”. Касније је изјавила да га је полила запаљивом течношћу да би опрала његове грехе. *Ahluwalia* је, иначе, више пута покушавала да тражи помоћ од своје фамилије али јој је саветовано да се врати кући и буде добра супруга и да је њена дужност да одржи брак. Покушавала је, такође, да изврши самоубиство (*Geary*, 1994).

Ahluwalia је првобитно била осуђена на казну доживотног затвора јер је суд сматрао да насиље које је претрпела није било озбиљно па тако и није усвојио одбрану да се ради о провокацији која извршено дело чини лакшим. Међутим, 1992. године виши суд је усвојио њену жалбу и, на основу налаза вештака о утицају претрпљеног насиља на њено психичко стање у моменту извршења кривичног дела, утврдио да се ради о битно смањеној урачунљивости која дело чини лакшим. Изречена јој је казна затвора у трајању од 3 године и 4 месеца — тачно онолико колико је до тог момента провела у затвору. Нови доказ који је довео до ове судске одлуке односио се на синдром злостављане жене. Како истиче *Geary*,

злостављане жене су у бољој позицији уколико је њихова одбрана заснована на медицинским разлозима него на провокацији. Овај аспект одлуке у случају *Ahluwalia* био је предмет многих критика. Ту критику су добро изразили *Nicolson* и *Sanghvi* (1993): „Многе оптужене, као што је и сама госпођа *Ahluwalia*, можда неће много бринути о томе како ће бити категоризоване већ ће им бити битније да су на слободи. Али неке ће без сумње сматрати дубоко увредљивим то да, уколико не прихвате етикету душевне абнормалности, ризикују да се нађу у ситуацији да су побегле из затвора брачног насиља само зато да би провеле дуго времена у мање метафоричном затвору.” Но, и поред тога, *Geary* са основом сматра да је одлука у случају *Ahluwalia*, бар донекле, утрла пут прихватању одбране да се ради о провокацији и у ситуацији злостављане жене која убија. Прихватање синдрома злостављане жене као карактеристике која може бити приписана разумној особи која је изложена провокацији и, у исто време, као основе за смањену урачунљивост, јача позицију одбране. На жалост, боља позиција одбране изгледа мора бити плаћена прихватањем етикете душевне ненормалности од стране оптужених. Како примећује *Geary*, иако, без сумње, има јаких разлога за примену одредби о нужној одбрани на ситуацију злостављане жене која убија, има мало доказа да су судије и браниоци прихватили ту идеју (*Geary*, 1994).

Значај прецедента у случају *Ahluwalia* се пре свега огледа у томе што је тај прецедент значио прекретницу у правцу стварања услова за адекватније кажњавање злостављаних жена које су убиле своје насилне партнере. У периоду од 3 године још две жене су ослобођене по основу узимања у обзир утицаја насиља на њихово психичко стање у моменту извршења кривичног дела. Такође, једна жена је уз кауцију недавно пуштена на слободу и очекује се доношење сличне одлуке по жалби и у њеном случају. Упркос горе поменутиим критикама, оваква пракса је очигледно утрла пут бољем разумевању ових убистава и адекватнијем кривичноправном реаговању на њих. *Edwards* наводи бар три позитивна ефекта ове одлуке на будућу судску праксу: прихватање налаза вештака о дугорочним психолошким ефектима злостављања и усмеравање одбране ка битно смањеној урачунљивости уместо ка провокацији као основу блажег кажњавања; могућност истовременог изношења доказа о битно смањеној урачунљивости и провокацији како би се утврдио утицај синдрома злостављане жене на њен последњи одговор на провокацију, без обзира колико је провокација, објективно гледано, била слаба; прихватање доказа о постојању синдрома злостављане жене омогућиће женама које се већ налазе у затвору због убиства да се у поновљеном поступку путем вештачења утврди да ли је њихова одговорност била смањена у моменту извршења кривичног дела на исти начин као у случају *Ahluwalia* (*Edwards*, 1993).

Један скорашњи случај означио је даљи напредак у коришћењу доказа о синдрому злостављане жене у Енглеској. У јуну 1995. године *Emma Humphreys* која је убила свог насилног партнера, након поновљеног поступка изашла је из затвора после 10 година и 3 месеца. И у овом случају испитиван је утицај синдрома злостављане жене на урачуњљивост оптужене али је већа пажња него раније поклоњена и провокативном карактеру злостављања. Поводом ове судске одлуке браниоци су изјавили да је она ојачала и појаснила одбрану у случајевима насиља у породици и онда када је она базирана на доказивању постојања провокације од стране насилника. Први пут је у једној судској одлуци наглашено да судије морају не само да утврде све чињенице које се односе на злостављање већ да морају и да анализирају и објасне пороти значај који је то злостављање имало у конкретном случају. (1)

Вештачење утицаја дужевременог злостављања на психичко стање жене у моменту извршења убиства, односно утврђивање постојања синдрома претучене жене, од 1991. године користи се и у пракси судова у Аустралији. Средином 1991. године, у случају *Runjanjic v the Queen*, укинута је одлука првостепеног суда због одбијања овог суда да прихвати предлог за вештачење синдрома злостављане жене. Једном прихваћено, коришћење овог доказа је натерало судије и пороту да признају да се схватање разумног понашања жене која трпи насиље мора разликовати од онога што се сматра разумним за мушкарца. Као што смо већ нагласили, за разлику од САД, где се синдром злостављане жене углавном утврђује путем психијатријског или психолошког вештачења, у Аустралији таква вештачења врше и криминолози феминистичке оријентације. Такође, за разлику од ситуације у Великој Британији, постоји тенденција да се избегне медијализација проблема злостављаних жена и њихово представљање као душевно ненормалних.

Коришћење вештачких налаза о постојању синдрома злостављане жене доводи у Аустралији до ослобађања од казне по основу нужне одбране и, далеко чешће, до изрицања блаже казне по основу квалификације кривичног дела као лакшег облика убиства (*manslaughter*) због провокације дужевременим насиљем од стране убијеног.

Eastel износи два случаја у којима је налаз вештака о постојању синдрома злостављане жене био основа за ослобађање од казне по основу нужне одбране. У априлу 1992. године доказ о синдрому злостављане жене био је прихваћен у случају *Regina v Hickey*. *Hickey* је била злостављана годинама. До убиства је дошло

(1) *Woman Who Stabbed Violent Partner Freed*, Independent, 8. 7. 1995.

у току физичке борбе између жртве и убице. Она је била оборена на кревет и тучена. Околности убиства указивале су на нужну одбрану у традиционалном смислу у погледу постојања непосредне опасности. Међутим, доказ о синдрому злостављане жене у овом случају је искоришћен да би се утврдило да, с обзиром на ситуацију трајне виктимизације, оптужена није имала другог излаза осим убиства.

Један од случајева где је управо доказ о постојању синдрома злостављане жене довео до оцене суда да је у питању нужна одбрана, јесте случај *Queen v Kontinnen* у којем је жртва убијена на спавању. Одбрана је изнела обимне доказе у погледу тежине физичког, сексуалног и психичког насиља које је убијени вршио према својој невенчаној супрузи и детету. Два клиничка психолога су изнела вештачки налаз у погледу синдрома злостављане жене и његовог утицаја на дете које је такође било жртва насиља. Налаз вештака је укључивао и објашњење зашто оптужена није била у стању да напусти убијеног и како је претња насиљем била од стране оптужене, као разумне злостављане жене, доживљена као непосредна опасност (убијени је претио да ће убити оптужену и дете када се пробуди).

Оптужена је ослобођена пошто је порота била убеђена да је за њу опасност била непосредна и да је убиство извршено у нужној одбрани. После овог случаја, доказ о постојању синдрома злостављане жене је у Аустралији и даље изношен у случајевима убистава извршених од стране злостављаних жена, али углавном као основа за утврђивање постојања провокативног понашања убијеног и изрицања блаже казне убици. 1993. године, на пример, узимајући у обзир доказ о постојању синдрома злостављане жене, суд је утврдио да *Mavis Gilbert* није крива за тежи већ за лакши облик убиства. Осуђена је условно на три године. Она је живела 12 година у браку са насилником. Критичном приликом насилник је имао дивљи израз на лицу што је утицало на њу да верује да ће је убити. Узела је нож и убила га. С тим у вези треба напоменути да је у *New South Wales* (Аустралија) дошло и до промене законских одредби које се односе на провокацију чији смисао је био повећање свести о насиљу у породици. Тако *Homicide Amendment Act* из 1982. дозвољава могућност да се свако претходно понашање убијеног према убици сматра основом за провокацију. Међутим, комисија за реформу закона у истој држави сада иде и даље у стварању услова за побољшање кривичноправног положаја убица које су биле жртве злостављања тако што предлаже увођење новог кривичног дела под називом „недозвољено убиство” у чијој инкриминацији би дошле до изражаја све специфичности ове врсте убиства. (*Eastel*, 1994).

IV. СИНДРОМ ЗЛОСТАВЉАНЕ ЖЕНЕ И НАША СУДСКА ПРАКСА

У нашој судској пракси појам синдрома злостављане жене је потпуно непознат. То само по себи, имајући у виду сву проблематичност овог појма, не би било забрињавајуће када би се злостављање жена ценило на одговарајући начин и када би му се давао одговарајући значај приликом оцене кривичне одговорности, при избору одговарајуће квалификације кривичног дела и изрицању кривичне санкције. Међутим, мора се са жаљењем признати да код нас не постоји чак ни тенденција уједначеног поступања судова у случајевима када постоји одређени типични образац насиља, односно када је очигледан утицај раније претрпљеног насиља на перцепцију опасности и реаговање жене. Управо стога нема ни покушаја примене одредби о нужној одбрани на ове случајеве на начин на који се то чини у САД и Аустралији. У нашој судској пракси, допринос жртве оличен у дужевременом злостављању убице, најчешће се третира као олакшавајућа околност која доводи до изрицања казне затвора у краћем трајању. Ређе, ова околност доводи до ублажавања казне док су сасвим изузетни случајеви у којима се утврђује узрочнопоследична веза између дужевременог злостављања, перцепције опасности и начина реаговања убице. То доводи до превиђања одбрамбеног карактера убиства у овим случајевима, до превиђања утицаја дужевременог злостављања у креирању стања афекта онда када је, на изглед безначајан повод довео до реаговања жртве убиством, односно до игнорисања утицаја дужевременог злостављања на укупно психичко стање па и урачунљивост убице. Последица превиђања ових околности јесте да у случајевима убиства изазваних дужевременим злостављањем од стране убијеног ретко долази до ублажавања казне, односно ослобођења од казне по основу прекорачења нужне одбране као и до квалификације кривичног дела као убиства на мах. Дешава се чак супротно, тј. да случајеви оваквих убиства буду квалификовани као тежи облици убиства уз изрицање неадекватно високих казни затвора. Пракса наших судова посебно је проблематична онда када се ради о убиствима на спавању која само по објективним обележјима начина извршења могу бити сматрана убиствима на подмукао начин. Међутим, и поред очигледног изостајања субјективне компоненте подмуклости (с обзиром да жене убијају на спавању по правилу након претњи да ће их насилник убити када се пробуди, односно у убеђењу да им је, имајући у виду целокупну ситуацију, живот у опасности, при чему су лишене сваке заштите) наши судови имају тенденцију да ова убиства квалификују као убиства на подмукао начин и изричу казне затвора на нивоу и изнад законског минимума за ово кривично дело, тј. казне од 10 и више година (Николић-Ри-

становић и Мрвић, 1992). Неуједначеност судске праксе по овом питању долази до изражаја не само у пресудама окружних судова већ и у одлукама самог Врховног суда Србија за који се претпоставља да би требало да делује у правцу уједначавања судске праксе. Тако, на пример, Врховни суд Србије у одлуци Кж-825/68 излаже становиште да није довољно да се подмуклост дела цени само објективно, тј. кроз околност која указује да жртва није очекивала убиство и сл. већ и субјективно на основу околности које указују да је учинилац лукаво, преварно или смишљено одабрао такав начин извршења дела којим ће жртву лишити живота онда када се она томе не нада и када она не може да се брани или да то онемогући (2). Међутим, исти суд, и поред оваквог става, у одлукама поводом жалби на пресуде Окружног суда у Светозареву (К 63/81) и Окружног суда у Београду (К 217/85), није на прави начин ценио утицај околности да су убице биле жртве злостављања од стране убијених у дужем временском периоду па је самим тим неправилно узео да у овим случајевима постоји субјективна компонента подмуклости само на основу објективних обележја начина извршења.

Очигледно је да у горе наведеним случајевима, као и у многим другим, одсуство свести како судија, тако и оптужбе и браниоца о озбиљности и динамици насиља које је жена трпела пре него што се одлучила на убиство као и о утицају тог насиља на њену перцепцију опасности, употребљену силу и, уопште, одлуку да убије насилника, доводи до одлука које нису примерене друштвеној опасности извршилаца. Стога се залажемо за брижљиво доказивање свих околности везаних за насиље које је жена трпела, између осталог, и путем психолошког и криминолошког вештачења. Сматрамо да инсистирање на утврђивању постојања синдрома злостављане жене не би било од посебне користи сем што би можда допринело третирању ових жена као душевно болесних или би, што је вероватније, искључило искуства многих жена које трпе насиље а не уклапају се у унапред одређени образац. Такође, синдром злостављане жене неоправдано искључује обавезу доказивања свих околности везаних за злостављање и у ситуацији када је оптужени мушкарац.

Адекватније реаговање у случајевима убистава извршених од стране злостављених жена мора бити део једног општег приступа ка развијању друштвене свести о озбиљности насиља у породици и о свим консеквенцама које оно има. При томе, залажући се за ослобађање од казне, односно блаже кажњавање свих лица која су извршила кривично дело убиства, бранећи се од злостављања којем

(2) Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине, Савремена администрација, Београд, 1981, стр. 112.

су, без икакве друштвене заштите, били изложени, залажемо се и за регуларније и адекватније кажњавање свих облика насиља у породици. Ово последње и јесте најбољи пут превенције не само убистава које чине жртве злостављања већ, и то далеко више, убистава које, као кулминацију дугогодишњег насиља, чине сами починиоци тог насиља.

ЛИТЕРАТУРА

1. Browne, A., *When Battered Women Kill*, Free Press, 1987, New York.
2. Dobach, R.E. and Dobach, R.P., *Women, Violence and Social Change*, Routledge, 1992, London — New York.
3. A. Lloyd, *Doubly Deviant, Doubly Damned*, Penguin Books, 1995, London.
4. Николић-Ристановић, В. и Мрвић, Н., *Друшћивена контрола и криминалне жене*, Драганић и ИКСИ, 1992, Београд.
5. Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине, Савремена администрација, Београд, 1981.
6. Martin, D., *Battered Wives*, Pocret Books, 1976, New York.
7. Martinson, D., MacCrimmon, M., Grant I, and Boyle, C. (1991) „A. Forum on Lavallee v, R.: Women and Self-Defense”, *University of British Columbia Law Review* 22, стр. 23–68.
8. Nicolson, D. i Sanghvi, R. „Battered Women and Provocation”: The Implications of R v Ahluwalia”, *Criminal Law Review*, 1993.
9. Thyfault, R.K., „Self-Defense: Battered Woman Syndrome on Trial”, *California Western Law Review*, 20, 1984, str. 485–510.
10. W. Chan, „A Feminist Critique of Self-Defense and Provocation in Battered Women's Cases in England and Wales”, *Women and Criminal Justice*, 6 (1), 1994, str. 39–65.
11. R. Geary, *Criminal Law*, Cavendish Publishing Limited, 1994, London.
12. Edwards, S., „Battered Women Syndrom”, *Justice for Women Information Pack*, 1993.
13. Easteal, P. *Killing the Beloved — Homicide between Adult Sexual Intimates*, Australian Institute of Criminology, 1993, Canberra.
14. Easteal, P., *Revictimisation by the Courts?: Women Who Kill Violent Male Partners in Australia*, 8. међународни симпозијум виктимолога, 1994, Аделаида (Аустралија).
15. Gillespie, C., *Justifiable Homicide*, Columbus: Ohio University Press, 1989.
16. Walker, L., *The Battered Woman*, Harper and Row, Publishers, 1979.
17. Walker, L., *Terrifying Love*, Harper and Row, Publishers, 1989, New York.
18. Yeo, S., „Battered Woman Syndrome in Australia”, *New Law Journal*, January 8, 1993, str. 13–14.

(Примљено 10. фебруара 1996)

Dr. Vesna Nikolić-Ristanović

*Research Associate at the Institute of Criminological
and Sociological Research, Belgrade*

THE SYNDROME OF MOLESTED WOMAN AND RELEVANT IMPLICATIONS IN THE SPHERE OF LEGAL POSITION OF PERSONS INDICTED OF MURDER

Summary

The studies treating the criminal offence of murder relating to marriage violence are indicative of seriousness of that kind of violence, demonstrating at the same time the fact that the lack of adequate intervention and response by all segments of society leads into increased violence. Determining the existence of the syndrome of molested woman, recently particularly characteristic of the theory in Anglo-Saxon countries, is but one of the possible ways of recognizing the relationship between marriage violence and murder committed by rowdies, namely, the influence of such type of violence on the criminal liability of murderers.

In the present contribution, the author, on the ground of the analysis of application of principle of the syndrome of molested woman in court practice in the U.S.A., England and Australia, critically reassesses its range, namely advantages and shortcomings. The author also emphasizes that without specialistic knowledge of the dynamics of violence occurring between marriage partners, one is not able to adjudicate adequately such cases, then to impose adequate sanctions, as well as to determine the best type of assistance in individual cases.

On the ground of a corresponding analysis, the author proposes adequate ways of taking into account the phenomenon of marriage violence in the process of assessing the criminal liability of a murderer — within the framework of Yugoslav legal system. While strongly supporting the acquitting by the court, namely applying of milder penalties against all persons who have committed a criminal offence of murder while defending themselves from molesting, to which they were exposed without any degree of protection by society, the author pleads for a more regular and more adequate punishing in all cases of family violence.

Key words: *Marriage violence. — Criminal offence of murder. — Syndrome of molested woman. — Anglo-Saxon criminal law.*

Vesna Nikolić-Ristanović

*maitre de recherche à l'Institut de recherches criminologiques
et sociologiques de Belgrade*

LE SYNDROME DE LA FEMME MALTRAITEE ET SES IMPLICATIONS SUR LA SITUATION D'UNE FEMME ACCUSEE DE MEURTRE

Résumé

L'étude sur les meurtres résultant de la violence dans le mariage révèle toute la gravité de cette sorte de violence et montre que l'absence d'intervention adéquate et de réponses de tous les segments de la société amène à une violence encore plus grande. La constatation de l'existence du syndrome de la femme maltraitée, syndrome de plus en plus fréquent ces derniers temps dans les pays anglo-saxons, constitue une des façons possibles permettant de prouver le lien entre la violence dans le mariage et le meurtre du violeur, c'est-à-dire l'influence de la violence sur la responsabilité pénale du meurtrier. Dans ce travail, se fondant sur l'analyse de l'application du syndrome de la femme maltraitée dans la jurisprudence des Etats-Unis d'Amérique, d'Angleterre et d'Australie, l'auteur examine de façon critique les portées de ce syndrome, c'est-à-dire ses avantages et ses défauts. L'auteur souligne que, sans une connaissance spécialisée de la dynamique de la violence entre les partenaires, il est difficile de juger ces cas, de déterminer les sanctions correspondantes et le type d'aide auquel il faut donner la priorité dans les situations particulières. En se fondant sur l'analyse effectuée, l'auteur propose, en réponse, les façons assurant une prise en considération correcte de la violence dans le mariage lors de l'appréciation de la responsabilité pénale du meurtrier dans le cadre du système juridique yougoslave. En se prononçant pour l'acquiescement, c'est-à-dire pour une pénalisation moins sévère de toute personne ayant commis un meurtre alors qu'elle se défendait de violences auxquelles elle était soumise, sans pouvoir compter sur aucune protection sociale, l'auteur se prononce aussi pour une pénalisation plus régulière et plus adéquate de toutes sortes de violences au sein de la famille.

Mots clés: *Violence dans le mariage. — Meurtre. — Syndrome de la femme maltraitée. — Droit anglo-saxon.*